

“... što se i naš prozni jezik pročišćava, napreduje, pa jezik, pohvalan i dobar kao izraz sedamdesetih godina, ne mora biti za preporuku iza jezične nagle evolucije od 40 godina.”²⁶

SAŽETAK

Sanda Ham, Pedagoški fakultet, Osijek
UDK 808.62:800.853, izvorni znanstveni članak
primljen 20. listopada 1995, prihvaćen za tisak 10. prosinca 1995.

The language of Ivan Kozarac

Using the novel “Đuka Begović” by Ivan Kozarac as an example, this paper sets out to define the position of Kozarac’s language within the historical growth of Croatian, evaluating his language against Croatian tradition and earlier Croatian writers, as well as against the norm and use of Kozarac’s time. In doing so, the paper endeavors to refute the erroneous opinion that Kozarac’s language is marked by spelling, grammatical and lexical irregularities, and to prove that Kozarac’s text falls between two norms, two linguistic systems – the Zagreb School of Philology and the Maretić School – gradually relinquishing the older forms, while slowly and hesitantly adopting the new ones.

AUSTRIJSKA JEZIČNA POLITIKA U HRVATSKOJ I BRIGA ZA STANDARDIZACIJU HRVATSKOG JEZIKA U DALMACIJI

Ivan Pederin

ko ćemo govoriti o austrijskoj jezičnoj politici u Hrvatskoj valja uvodno reći da je ono što se u znanstvenoj literaturi obično naziva Habsburškom Carevinom bila zemlja u kojoj je vladala njemačka manjina (*herrschennde deutsche Minderheit*) pa valja najprije vidjeti kakva je bila uloga njemačkog jezika u njemačkom dijelu Carevine.

Njemački jezik ima osobito ulogu u protestantizmu i vezuje se uz biblijsku pobožnost i svakodnevno čitanje Biblije, što je bilo mnogo jače izraženo kod protestanata nego katolika jer katolička Crkva vezuje čitanje Staroga zavjeta uz egzegetski aparat. Martin Luther preveo je Sv. pismo na njemački pa se branio od prigovora da prijevod nije *točan* (što se prevoditeljima vrlo često prigovara) u svom spisu *Ein Sendbrief vom Dolmetschen* da ga ispravljaju oni koji ne znaju ni govoriti, a kamoli prevoditi (što bi mnogi prevoditelji mogli reći) pozivao se na duh njemačkog jezika i narodni govor. Takva jezična orijentacija prema pučkom jeziku karakteristična je inače za mističku pobožnost kasnog Srednjeg vijeka, na propovjednike kao što su to bili *Meister Eckhard* i dr. u Njemačkoj, pa rapski propo-

²⁶ *Hrvatska sloboda*, III, br. 93, Zagreb, 1910.

vjednici u Hrvatskoj,¹ a Luther je i inače, npr. u svojim nazorima o kamatama i bankarstvu (o čemu na drugom mjestu), bio glas od jučer pa je ostao provincijalan u svom okviru. Beč je u XVI. st. pak bio središte Rimskog Carstva, carstva u kojem sunce nije zapadalo, glava katoličke stranke u kasnijem Tridesetgodšnjem ratu pa se naglašavanje čistoće i duha njemačkog jezika iz bečke perspektive doimalo dosta provincijalno sve do kraja XVIII. st. kad je za Josipa II. osnovan *Theater an der Burg* kao kazališna kuća orijentirana prema Lessingu i *Sturm und Drangu* sa zadaćom da širi bečku kazališnu kulturu i njemački jezik diljem Carevine, gdje su se osnivala kazališta kao filijale ovog bečkog kazališta.² Njemački jezik u Hrvatskoj širili su slobodni zidari, a Josip II. uveo je 1785/86. njemački kao službeni jezik u Hrvatskoj umjesto latinskog, ali nije imao uspjeha pa je latinski vraćen 1790.³

Na drugoj strani njemački jezik počeo je igrati ulogu kakvu nijedan drugi europski jezik nije dotada imao. J. G. Herder je u svom spisu *Über den Ursprung der Sprache* (O porijeklu jezika, 1771) opisao jezik kao pojavu koja nije božanskog porijekla, nije ni tjelesnog, već je odraz čovjekova duha i mentaliteta, i nije nikako razumski ustrojen. Prema Herderu jezik, pjesništvo i mitologija sačinjavaju cjelinu. Tijekom razvitka jezik gubi svoj metaforični značaj i počinje se pokoravati zakonima gramatike. Jezik je prema Herderu izraz narodnog duha (a tako i prema europskim osijanistima i G. B. Vicou), nema dobrih i loših jezika, svak može biti dobar pjesnik samo na svom materinskom jeziku. Time je Herder doveo u pitanje nadmoć i ugled francuskog jezika u XVIII. st. i stvorio odnos i partnerstvo njemačkog jezika prema jezicima istoka i starog istoka. Njemački filozof J. G. Fichte je u svojim *Reden an die deutsche Nation* (Govori njemačkoj naciji, 1807/08) opisao jezik kao materijalnu sliku apstraktnoga u Četvrtom govoru. Jezik je nacija, a samo Nijemci, tako u Osmom govoru, sposobni su za istinsko rodoljublje. U Dvanaestom govoru govorio je da je jezik izraz naroda i njegove suverenosti koja prestaje onda kad neki narod napusti svoj jezik. Njemački jezik postao je manje s Herderom, a više s Fichteom oružjem njemačkog nacionalizma,⁴ što je bilo posve novo u Europi gdje za prosvjetiteljstva nije došlo do jezičnog nacionalizma, pa u Francuskoj ni za Revolucije nije npr. osnovana katedra za francusku filologiju.⁵ U većini zapadnoeuropskih zemalja poklapale su se naime državne granice s jezičnim. U njemačkom jezičnom području to nije bio slučaj.

¹ Ivan Pederin, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Zagreb, 1989.

² Joseph Gregor, *Das österreichische Theater*, Wien, 1948, 137-138. i dalje.

³ Velimir Deželić, *Iz njemačkog Zagreba*, Zagreb, 1901, str. 4-5, 11.

⁴ Ivan Pederin, Pojam totalitarizma i nacionalizma u njemačkom romantizmu i realizmu, *Gledišta*, XXIX(1988) br. 1-2, str. 212-228.

⁵ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism, A Study in its Origins and Background*, New York, 1946, str. 231.

Sam Herder imao je negativan odnos prema Austriji jer je ona bila višejezična država, ona za nj nije bila "prirodna" država, a on je osuđivao i centralizam Josipa II, no njegov nauk o jeziku djelovao je među austrijskim Slavenima.⁶

Sve ovo imalo je vrlo malo odjeka u Austriji, pače, u Beču su se ovi pokreti doimali provincijalno, što će se još pobliže vidjeti niže.

Sam pojam uredovnog jezika nastao je u Austriji s Josipom II. koji nije uspio učiniti njemački uredovnim jezikom u Carevini. Tradicionalna država, npr. mletačka vlast nije zalazila u pitanja jezika. Imenovanja bilježnika bila su u početku u nadležnosti rimskog cara koji je imenovao bilježnike preko delegata svoje vlasti, a to su bili palatinski grofovi. Mleci su se trudili da iz tog postupka isključe palatinske grofove koliko je to bilo moguće, te da imenovanja bilježnika stave u nadležnost svojih organa vlasti pa bilježnici nisu više *imperiali auctoritate*, nego *veneta auctoritate*. Međutim u rješeljima o imenovanju bilježnika spominje se mnogo što, pa i kakvoća papira na kojem će bilježnik pisati, ali se nikad ne spominje jezik na kojem će pisati⁷ pa se samim tim ne može reći da su Mleci romanizirali u Dalmaciji, što se tu i tamo još čuje u pozdravnim govorima raznih delegata koji otvaraju znanstvene skupove. Venecija nije mogla romanizirati jer u Dalmaciji nije bilo stajace nacionalne vojske, opće školske obveze, sredstava masovne komunikacije ni suvremene državne uprave, uopće ona jezik nije smatrala područjem svojeg djelovanja. Ako su bilježnici pisali latinski, odnosno kasnije talijanski, to je bilo zbog ugleda tih jezika, a osobito latinskog i zbog osjećaja europskog zajedništva, a ne zato što bi im to netko propisao. No oni su često pisali i hrvatski i to im nitko nije branio.

Pojam uredovnog jezika, dakle jezika kojim suvremena uprava *mora* pisati, nastao je tek u Napoleonovu razdoblju u Dalmaciji,⁸ ali ga nije naslijedila austrijska uprava koja je poslije Bečkog kongresa naslijedila francusku, odnosno mletačku upravu. Tu valja odmah reći što je suvremeno činovništvo i po čemu se ono razlikuje od starog činovništva. Staro činovništvo u Dalmaciji bilo je municipalno, sastojalo se od kancelara i njegovih pomoćnika koji u jednom gradu nisu ostajali dugo, nisu smjeli načelno biti iz tog grada i imali su humanističku naobrazbu, a nisu sa središnjicom u Mlecima bili povezani u sustavu državne uprave, već su imali visok stupanj autonomije zasnovan na mjesnom pravu, običajima i nizom inkongruentnosti sa središnjicom kao posljedica tog mjesnog prava. Mletačka

⁶ Holm Sundhausen, *Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Vorkern der Habsburger Monarchie*, München, 1973. i Nikola Ivanišin, J. G. Herder i ilirizam, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (1), 1960/61, god. 2, sv. 2, Zadar, 1963, str. 196-225.

⁷ Ivan Pederin, Fond rapskih knezova i bilježnika, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XXV(1982) str. 9-43, o bilježništvu vidi djelo iz bilj. 1, str. 21-24, pa od istog pisca Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797), Dubrovnik, 1990, str. 85.

⁸ Ivan Pederin, Strani i uredovni jezik u Hrvatskoj, *Jezik*, XXIX, 3, str. 65-73.

kancelarija rješavala je niz pitanja bez obzira na njihov karakter, a to će reći da mletački kancelari i bilježnici nisu bili specijalizirani činovnici.

Suvremena uprava, a takva je bila francuska i kasnije austrijska uprava, upravljala je Dalmacijom preko 12 ureda u kojima su radili činovnici s pravnom nazobrazbom kao dio sustava državne uprave sazdanom ne na ustavu, koji je bio pretežito politička stečevina, nego na općem građanskom zakoniku, a to je bio *Code Napoleon*, odnosno *Allgemeines burgerliches Gesetzbuch* u Austriji. To činovništvo imalo je 12 specijaliziranih nadležstava za razna područja uprave, kao npr. poljodjelstvo, zanatstvo, policija, cenzura, ribolov i sl., a ta nadležstva zavisila su od pokrajinske središnjice, odnosno bečkih dikasterija i u tom smislu bila su dio jednog općeg i centraliziranog sustava državne uprave. S obzirom na svoj opći makropolitčki karakter ova uprava sklona je uvođenju uredovnog jezika da ne bi dolazilo do terminoloških zabuna u komuniciranju državnih organa. Austrija ipak nije 1815. ni kasnije uvela uredovni jezik, ali je u nekodificiranom obliku priznavala pojam *Cultursprachen*, a to su bili njemački, talijanski, svakako francuski i latinski. Jezici kao hrvatski, mađarski, češki, poljski ili rumunjski to nisu bili, a to će reći da ih Austrija nije smatrala prikladnim za državnu upravu, ali se nije suprotstavljala njihovoj upotrebi u književnosti ili novinstvu. Austrija u doba Restauracije i u predožujsko doba nije bila naklonjena njemačkom nacionalizmu, koji je policija progonila⁹ i time je Austrija ozlojedila njemačke nacionaliste koji su joj to dugo pamtili.¹⁰ Sama država nazivala se u to doba u službenim spisima ne Austrijom, nego *k.k. Staaten*, najznatniji ljudi koji su njom upravljali, bili su car Franjo I. odgojen u Firenci s naklonošću prema talijanskoj kulturi, Metternich, koji je uvijek pisao samo francuski, veliki kancelar Mittrowsky, kasnije Inzaghi, Poljak, odnosno Mađžar, predsjednik Dvorskog dikasterija policije grof Josef Sedlnitzky – Poljak. Pisma koja su stizala od bečkih dikasterija i Ujedinjene dvorske kancelarije npr. u Dalmaciju, bila su uvijek na njemačkom, no spisi koji su nastajali u svezi s pismom iz središnjice bili su obično na talijanskom. Srednje školstvo bilo je nerazvijeno i na talijanskom, hrvatski se ne uči kao nastavni predmet, nema udžbenika na hrvatskom, no na hrvatskom su molitvenici, na hrvatskom je i vjeronauk, a u pravoslavnom sjemeništu u Šibeniku podučava se na srpskom jeziku.¹¹

Sudovi ureduju na talijanskom jeziku, ali drže tumače za hrvatski, a od tridesetih godina 19. stoljeća traže se suci koji znaju hrvatski. No carska naredba od 9. siječnja 1834. predviđa da činovnici moraju znati jezik naroda u kojem služe, a na-

⁹ Ivan Pederin, *Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft, Das Geheimbundlertum an den deutschen Universitäten in den Berichten der k.k. Hoheren Polizei (1819-1830)*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio filoloških znanosti, (21) 1991/1992. Zadar, 1993, str. 217-234.

¹⁰ Kao npr. Heinrich von Srbik, *Österreich in der deutschen Geschichte*, München, 1936.

¹¹ Ivo Perić, *Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860-1918*, Zagreb, 1974, str. 15, 19, 20, 21, 22.

redba od 26. lipnja iste godine traži od činovnika da znaju i njemački. Zakoni se objavljuju na talijanskom i na hrvatskom, što kaže da hrvatski može izreći sve što je potrebno u pravu i ima izgrađeno pravno nazivlje¹² pa se slijedom toga može smatrati *Cultursprache*, što ipak nije prodrlo u shvaćanja bečkog činovništva. No to nam može pokazati pojam uredovnog jezika koji nastaje iz potrebe centraliziranog suvremenog činovništva velike suvremene države sa stručno i specijalistički naobraženim činovništvom, koja je jedinstvena i traži jedinstveni i jasno terminološki kodificiran jezik da bi izbjegla svaku dvosmislenost svojih rješenja i odluka. I same navade pisanja sada se mijenjaju. Mletački bilježnik s municipalnom aprobacijom pisao je ispravu tako da bi jednu te istu riječ, pojam ili ime u istoj ispravi često napisao na više različitih načina što danas zadaje velikih briga autorima kritičkih izdanja arhivske građe. Autor odluke ili rješenja u XIX. st. mora rabiti unificirano nazivlje i to ne samo u ispravi koju piše, već to nazivlje mora odgovarati sustavu državnog aparata.

Austrija je 1823. poslala u Dalmaciju Franza Pettera kao prvog nastavnika njemačkog jezika, koji se predavao u školama kao neobvezatan predmet, a đaci ga nisu rado učili, a u srednjim se školama učio od živih jezika još i francuski.¹³

Iako austrijska jezična politika u Dalmaciji nije bila ni izdaleka germanizatorska, vlast je ipak poduzimala neke mjere da proširi poznavanje njemačkog jezika u ovoj hrvatskoj pokrajini, pa je 1835. dvorsko povjereništvo za pitanja sveučilišnog studija u Beču uputilo preporuku guverneru Wenzelu Vetteru grofu von Lilienberg da poduzme mjere da više studenata iz Dalmacije studira na njemačkim sveučilištima Carevine umjesto na talijanskim, odakle su se širile liberalne i revolucionarne ideje.¹⁴ Nekoliko godina kasnije, 3. rujna 1842, pisao je direktor zadarske policije August Martinez u povodu pokretanja *Zore dalmatinske* Sedlnitzkom u Beč da hrvatski jezik valja usavršavati da bi se u školama mogla držati nastava na tom jeziku i nije doživljavao ilirizam kao neku opasnost za Carevinu.¹⁵ Otpor širenju ovog časopisa nije stigao dakle od Austrije, nego od pravoslavnog episkopa u Zadru Jerotija Mutibarića.

God. 1848. donijela je nova strujanja u pitanjima austrijske jezične politike u Dalmaciji pa gubernij predlaže 15. svibnja 1848. da se u Dalmaciji talijanski posve zamijeni njemačkim, uz uporabu i hrvatskog jezika u dopisivanju mjesnih organa vlasti, a 1854. sinjski franjevci osnivaju prvu gimnaziju s hrvatskim kao nastavnim jezikom, preko koje je vlast nastojala djelovati u Bosni.¹⁶ U upravnom

¹² Vjekoslav Maštrović, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1959, str. 80, 81.

¹³ I. Perić, Op. cit. str. 14, 18. Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb, 1991, str. 86-108.

¹⁴ Povijesni arhiv u Zadru (u daljem tekstu PAZ), 172, XIII₁₀, 970/p

¹⁵ Vjekoslav Maštrović, *Pripreme za izdanje "Zore dalmatinske" u Zadru god. 1842. i 1843, Radovi JAZU u Zadru*, sv. IV-V, str. 85-116; vidi i Ivan Pederin, *Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure, Dubrovnik, XXXI(1987) br. 3-4/1988. str. 8.*

¹⁶ I. Perić, Op. cit. str. 25, 31, 33.

postupku od 8. ožujka 1849. predviđa se da se zapisnici u prijestupima pišu na hrvatskom gdje ima činovnika što taj jezik znaju. Ministar pravosuđa odredio je 15. travnja 1849. da se osnuje odbor za pravosudno nazivlje, a po odredbi od 17. srpnja 1850. svi suci morali su znati talijanski i "ilirsko-dalmatinski" jezik.¹⁷ Iz svega ovoga vidljiva je kolebljivost u propisima upotrebe jezika bez želje da se potaljančuje ili ponjemčuje. Kolebljivost može objasniti činjenica da velika većina pučanstva nije znala čitati i nije sudjelovala u političkom životu pokrajine, dok je politički relevantni sloj činovnika, svećenika, nastavnika, plemića, svih ljudi sa sveučilišnom diplomom jednog austrijskog sveučilišta i časnika govorio talijanski i njemački, ali nije bio gospodarski relevantan jer je Dalmacija još imala nerazvijenu industriju, a činovništvo je živjelo od plaća koje je primalo od države.

Bachov apsolutizam značio je posuvremenije odozgo, a Austrija se u to doba približila Pruskoj na vanjskopolitičkom planu pa se od doba Krimskog rata u službenim spisima naziva die *Kaiserlichen Staaten* ili die *Österreichischen Staaten*. Bachov apsolutizam doživljen je u sjevernoj Hrvatskoj kao doba germanizacije za što je najviše zaslužan August Šenoa svojim protunjemačkim povicima i napadima na *njemčare*, pa ga je Zdenko Škreb proglasio germanofobom,¹⁸ što Šenoa nije bio, a nije ni mogao biti jer bi mu u tom slučaju nadzor nad tiskom (*Beaufsichtigung der Presse*) zabranio radove. Šenoa je bio protiv Pruske, a to je bila cijela Austrija poslije Kraljičina Graca 1866. Ustajao je protiv *njemčara*, dakle ljudi koji su čitali njemačke knjige i časopise, jer ih je želio naviknuti da čitaju hrvatske knjige i tako stvoriti tržište za mladu hrvatsku industriju knjiga.¹⁹ Danas znamo da je vlast pedesetih godina promicala njemački jezik više nego li ranije, no nigdje se nisu našli tragovi neke nasilne germanizacije, kao ni želje da se zatru mjesni jezici u Austriji, dakle da se austrijski podanici odnarođe, a znamo da su u Hrvatskoj izlazili časopisi na hrvatskom jeziku. Nešto o jezičnoj politici Bachova apsolutizma može reći Ida von Düringsfeld, Njemica, koja je pedesetih godina boravila u Dalmaciji o kojoj je napisala i jednu knjigu. Ida von Düringsfeld smatrala je njemački jezik kao oruđe suvremene uljudbe, a njemačku suvremenu uljudbu kao najodličniju među suvremenim nacionalnim uljudbama.²⁰ Ova spisateljica nije bila Austrijanka, niti je bila austrijski činovnik, a skloni smo povjerovati da je Bachov apsolutizam želio proširiti u Carevini uporabu njemačkog jezika kao oznake suvremene uljudbe, otprilike u smislu u kojem danas djeluje engleski u većem dijelu svijeta. Austrija je u tome i uspjela, pa je njemački jezik to i postao u srednjoistočnoj Europi, gdje je bio u najmanju ruku jezik kojim su se sporazumijevali mnogojezični narodi tih područja (*dakle Verständigungssprache*). Zanimljivo je što o uporabi jezika sma-

¹⁷ V. Maštrović, Razvoj sudstva..., str. 81.

¹⁸ Tragovi njemačke poezije u Šenoinim stihovima, *Rad JAZU*, knj. 290 (1952), str. 129-196.

¹⁹ Ivan Pederin, Njemačka književnost u hrvatskom časopisu "Vijenac" (1869-1903), Zadar, 1979, dis.

²⁰ *Aus Dalmatien*, Dritter Band, Prag, 1857, str. 27, 50, 94.

tra Josip Jelačić. On je bio za uvođenje hrvatskog kao nacionalnog jezika, ali nije želio da se potisne viši sloj koji je govorio strane jezike, kako je to kasnije tražio Šenoa, jer je smatrao da takav viši sloj znači otvorenost prema stranim nacionalnim uljudbama i kulturama.²¹ Uvođenje hrvatskog kao uredovnog za Jelačića je bilo pitanje demokracije jer se svakom čovjeku morala pružiti prilika da se brani pred sudom na svom materinskom jeziku. Jelačić je bio vrlo složena ličnost. On je bio politička i vojna glava ilirizma, ali k tome i carski podmaršal (*Feldzeugmeister*, kasnije *Feldmarschall-lieutenant*), a 1837. je kao major u Zadru vodio austrijsku vojnu obavještajnu službu u Bosni²² i tako stekao ne samo visoke vojne čine nego i iskustvo da bi vodio ilirizam. Bio je prijatelj grofa Wallafrieda von Lillienberga, namjesnikova sina, i čitao zabranjene knjige kojih je bila puna očeva knjižnica.²³ No 1848. ustao je u obranu cara protiv njemačkog i mađarskog nacionalizma.

Ovo mišljenje Jelačićevo kaže nam međutim da u Hrvatskoj nije bilo, kao u Njemačkoj, jezičnog nacionalizma, a ako ga je bilo, on je bio oruđe Gajeva jugoslavenstva i isticao se kod kasnijih prosrpskih filologa u Zagrebu. Položaj njemačkog jezika u Hrvatskoj bio je više vezan s ugledom bečke kulture, nego li posljedica policijskog ili vojnog pritiska.

Jedno od središta iz kojeg je zračila njemačka kultura s jezikom bilo je kazalište do 1860. kad su se zbile demonstracije protiv uporabe njemačkog jezika u kazalištu, iako nije poznato nijedno rješenje kojim bi taj jezik bio kazalištu nametnut.²⁴ Promicanje hrvatskog jezika i potiskivanje njemačkog značilo je u sjevernoj Hrvatskoj u Šenoino doba borbu za hrvatsko čitateljstvo i za tržište hrvatskoj knjižarskoj industriji. No ta borba odaje nam ujedno i društvena preslojavanja koja su se u to doba zbivala u Hrvatskoj, sjevernoj i južnoj. U predožujsko doba politički relevantan sloj nacije bio je okupljen u *Casinu* (o kojem pišem iscrpno na drugom mjestu), a to su bili činovnici, časnici, svećenici i nastavnici, te plemići). Marksiistički nadahnuti pisci obično govore o građanstvu, o realizmu kao pravcu građanstva itd. No taj i takav sloj koji je bio politički relevantan u predožujsko doba ipak je pretjerano nazivati građanskim, a njegovo "klasno" određenje malo nam kaže. U predožujsko doba u Casino nisu imali pristupa pomorci, seljaci, trgovci, zanatlije ili ribari. Poslije industrijalizacije koja je u srednjoj Europi započela pedesetih godina 19. stoljeća²⁵ javlja se sloj industrijalaca koji ima novaca, ali ne i ukusa pa počinje polemika književno naobraženih krugova s njima. Tako Baudelaire ocrtava

²¹ I. Pederin, *Strani i uredovni jezik ...*

²² Povijesni arhiv u Zadru, sv. 206, X₄1, 568, 625/p.

²³ Ivan Pederin, *Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji*, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, XXX(1987), 1989, str. 40.

²⁴ Nikola Batušić, *Uloga njemačkog kazališta u Zagrebu u hrvatskom kulturnom životu od 1840-1860*, *Rad JAZU*, knj. 353, Zagreb, 1968.

²⁵ Friedrich Lütge, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Ein Überblick*, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1952.

va osornog i neukog *bourgeois* koji se pojavljuje i kod Dostojevskoga u liku Lužina u *Zločinu i kazni*. U sjevernoj Hrvatskoj pojavljuju se *njemčari*, ljudi loše naobrazbe koji čitaju trivijalno njemačko štivo. Oni su često njemačkog porijekla, a ako nisu, rado uče njemački i čitaju trivijalnu njemačku književnost koja u to doba buja u njemačkom knjižarstvu. Njemački doseljenici u Hrvatsku obično su mali poslovni ljudi, njihov je ukus problematičan, no oni se vezuju s tehničkim naprednjaštvom, njihov je književni predstavnik potkraj stoljeća Heinrich Littrow.²⁶ Takav razvoj potvrđuje ulogu njemačkog jezika kao oruđa suvremene uljudbe u Hrvatskoj i srednjoistočnoj Europi uopće, dakle razvoj koji je začeo za apsolutizma.

Time dakako ne završava pitanje austrijske jezične politike u Hrvatskoj. Iz izloženoga se vidi da se Austrija nije trudila da nametne njemački jezik svojim narodima, te da uguši hrvatski i druge jezike Carevine. No ona je sedamdesetih godina ostvarila utjecaj u razvitku hrvatskog jezika preko njegove standardizacije.

Kad je na početku šezdesetih godina prošloga stoljeća došlo do polemika između narodnjaka i autonomaša, ovi posljednji tražili su da u Dalmaciji talijanski bude uredovnim jezikom jer hrvatski za to nije sposoban, kad bi se sudbene presude i bilježnički spisi počeli pisati na hrvatskom, to bi dovelo do velikih zabuna.²⁷ Oni su tako govorili jer je velika većina bilježničkih isprava u Dalmaciji napisana na latinskom, kasnije na talijanskom jeziku. Među bilježničkim spisima su spisi napisani na hrvatskom rijetkost.

Inicijative su potekle iz austrijske špijunaže u Boki i Zadru, odakle je austrijska vlast motrila zbivanja na Balkanu. God. 1869. izbio je ustanak u Krivošijama, koji je ugušio pukovnik Gavriilo Rođić, Srbin i časnik austrijske vojne špijunaže. On je kasnije postao barunom, namjesnikom u Zadru i podmaršalom (*Feldmarschall-lieutenant*), ali nije vodio politiku diskriminacije Srba u Dalmaciji, dapače, dok je on bio namjesnikom, razvila se Sredačka stranka kao frakcija Narodne stranke, a zapravo stranka Srba u Dalmaciji.²⁸ Austrija je izlazila ususret jugoslovenstvu i Srbima jer se spremala ostvariti svoj utjecaj na Balkanu pa je tako Crna Gora postala 1872. austrijskim protektoratom.²⁹ God. 1878. Austro-Ugarska je okupirala Bosnu i Hercegovinu, 1881. je i Srbija tajnim paktom postala austrijskim protektoratom, a iste godine su se Italija i Rumunjska vezale s Austro-Ugar-

²⁶ Heinrich von Littrow kao pjesnik pomoraca i njemačke manjine u Hrvatskoj, *Adrias*, JAZU, Split, I(1987) str. 287-321.

²⁷ Vjekoslav Maštrović, Odnos činovnika prema jezičnom pitanju u Dalmaciji u preporodno vrijeme, *Radovi JAZU u Zadru*, sv. 8(1961) i drugi radovi iz ovog zbornika posvećenog preporodu.

²⁸ Ivan Pederin, Zabrane dalmatinskog i stranog novinstva i časopisa (1865-1879) i zameci fašističke ideologije, *Republika*, XLVI(1990) br. 11-12, str. 111-129.

²⁹ Knjaza Nikolu uvjerio je u potrebu priznanja tog protektorata Mane Budisavljević, austrijski policijski povjerenik u Kotoru, kasnije i kotarski poglavar. Ivan Pederin, Pokušaj prodora na Zapad Crne Gore, Srbije i pravoslavlja u XIX. stoljeću, *Croatica Christiana Periodica*, god. XVI(1992) br. 30, str. 183-223. Mane Budisavljević bio je inače rođak Jovanke Broz; njegove potomke osobno sam poznao i oni su nedavno umrli u Zagrebu bez potomstva.

skom posebnim ugovorima. Austro-Ugarska je poražena 1866, sklopila Nagodbu s Ugarskom, a zapravo s europskom masonerijom (jer to su bili Kossuth i Andrassy, o čemu opširno drugdje), da bi sedamdesetih i osamdesetih godina postala jača nego ikada i stožer europske politike. No jedna od točaka austrijskog prodora na jugoistok bio je srpskohrvatski jezik pa je tih godina vlast dovela u Zagreb Đuru Daničića.

O dolasku Daničića u Zagreb nisu još poznati arhivski dokumenti, no iz onoga što je poznato zna se da je policija svakoga stranca koji bi došao na austrijsko područje vrlo budno i u stopu pratila. Velik broj takvih uhođenja opisan je u mom naprijed navedenom radu o prodoru Srbije i Crne Gore na Zapad i u drugim radovima. Kad je u rujnu 1883. u Split došao Tade Smičiklas, redarstvo ga je budno uhodilo i dojavilo da je posjetio Bulata pa da je prosljedio za Makarsku i tamo posjetio Mihovila Pavlinovića, pa da se u Sinju sastao sa Šimom Milinovićem.³⁰ O tome da bi strani državljanin mogao dobiti namještenje u Austro-Ugarskoj nije bilo nikad ni govora. Ako je to uspjelo Daničiću i ako su njemu ostala prišteđena ovakva sumnjičenja, onda je sigurno da se iza toga krije jasna volja austrijske vlasti, te da je on bio osoba njezina povjerenja. Ta vlast je u to doba odbacila Stros-smayera koji joj se nudio za partnera u budućoj ekspanziji na jugoistok još 1860. godine³¹ i našla za tu ekspanziju partnera u Madžarskoj,³² a sedamdesetih godina ona je počela računati i sa Srbijom, a nositelji austrijske politike na jugoistoku bili su baš Srbi, Gavriilo Rodić, Mane Budisavljević, podmaršal Stevan Jovanović, koji je bio obavještajni pukovnik u Boki, a kasnije je postao namjesnikom u Zadru. U to doba je svak tko je imao veza u inozemstvu, a osobito u Italiji, bio jako sumnjiv redarstvu. Austrijsko redarstvo oduvijek je bilo osobito sumnjičavo prema "pan-slavizmu" jer nikad nije vjerovalo svojoj saveznicu Rusiji. Sedamdesetih i osamdesetih godina Vatroslav Jagić i mnogi drugi putuju iz Zagreba u Srbiju, Hrvat Josip Pančić postaje stožernim čovjekom srpske prirodne znanosti, Dragutin Franasović iz Orebića čak general i ministar vojni, Ivan Milčetić slobodno putuje u Crnu Goru, Vijenac održava mnogo uzajamnosti sa Srbijom i Crnom Gorom i sve to nije ni najmanje zazorno inače jako sumnjičavoj vlasti.³³ Daničić u to doba potiskuje Šimu Ljubića koji je hrvatski jezik želio orijentirati prema starijoj hrvatskoj književnosti.³⁴ Moglo bi se uz malo pretjerivanja reći da je Austro-Ugarska u to doba zapravo osnovala Jugoslaviju koja je bila ustrojena federalistički, ali je teži-

³⁰ PAZ, sv. 594, XI₂, 2398, 2432, 2453, 2433, 2507, 2587/p.

³¹ Vasilije Krestić, Konceptija Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju, Biskupova prepiska sa austrijskim ministrom-predsjednikom Rehbergom, *Istraživanja*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Inst. za istoriju, knj. 5 (1976), str. 347-350.

³² Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo, 1987.

³³ Ivan Pederin, Slika Crne Gore i Srbije u hrvatskom časopisu "Vijenac", *Istorijski zapisi*, XXXV(LVI)(1983) br. 1-2, str. 91-108.

³⁴ Ivan Pederin, Šime Ljubić između Vuka St. Karadžića i talijanskog Risorgimenta, *Arhivist*, 38(1988) br. 1-2, str. 151-156.

šte ipak bilo više na Srbiji negoli na Hrvatskoj. Vlast se u Dalmaciji brinula za razvitak hrvatskog jezika da bi uprava bila bolja, a to je značilo da je hrvatski jezik morao postati oruđem suvremene uljudbe. Tako je namjesnik Rodić 1873. odobrio subvenciju od 150 fl. za izdavanje *Tumača talijansko-hrvatskog* da bi činovnici mogli naučiti hrvatski jezik.³⁵ Tu valja spomenuti rad Ante Kuzmanića na standardizaciji hrvatskog jezika. On je bio lektor vladina lista *L'Avvisatore dalmato* zadužen za priloge koji su izlazili na hrvatskom. On je tu kao prevoditelj dao svoj prilog standardizaciji hrvatskog jezika pa je urednik Josip Tončić povodom njegove smrti pisao namjesništvu da se Kuzmanić brinuo za hrvatsku stranu oglasa, sudbenih edikta te ostalih objava što se u listu tiskaju. Tončić je mjesto Kuzmanića predlagao Ivana Danila za taj posao i isticao da je on vješt talijanskom i njemačkom jeziku.³⁶ Rodić je pogodio i stručnom listu *Pravo*, koji je u Splitu izdavao Ante Šimunić, sve u želji da se hrvatski jezik razvija i da služi u državnoj upravi.³⁷ Taj list subvencionirao je i kasnije ministar predsjednik, ujedno i ministar unutarnjih poslova grof Eduard Taaffe 1883. i sa zadovoljstvom opažao da hrvatski jezik dobiva na značenju među obrazovanima.³⁸ Uloga hrvatskog jezika u austrijskom upravnom aparatu u Dalmaciji rasla je od šezdesetih godina prošlog stoljeća. Dana 15. ožujka 1862. izdalo je Ministarstvo pravosuđa u Beču Prizivnom sudu u Zadru naredbu da ako stranke znaju samo "slavjanski", sudovi mogu na tom jeziku sastaviti zapisnik, te da moraju primati podneske na tom jeziku. Prema odluci Ministarstva od 1. prosinca 1866. činovnici u Dalmaciji moraju znati talijanski i "ilirsko-dalmatinski", a i hrvatski se sve više čuje u sudnicama; ali sudac, koji je to želio, mogao je uredovati na talijanskom. Od 1871. vrijedi pravilo da svi činovnici moraju znati hrvatski. Dana 28. studenoga 1882. izlazi rješidba Vrhovnog suda u Beču da su se stranke na sudu dužne služiti samo talijanskim. Bila je to podvala, netko je podmetnuo tekst onako kako je bio izdan za raniju Kraljevinu lombardsko-mletačku pa 1883. izlazi nejasni zakon po kojem se stranke moraju služiti jezikom koji je u zemlji uobičajen i taj je zakon ostao na snazi do kraja Austro-Ugarske. Zakon je bio nejasan pa je sudac Juraj Ferri, koji je u Vrgorcu sudio uvijek samo na hrvatskom, došao u sukob sa prizivnim sudom u Splitu i taj mu je naredio da se u poslovanju sa sudovima mora služiti samo talijanskim.³⁹ God. 1882. izbio je drugi bokeljski ustanak iza kojeg je stajao tada već ostarjeli Giuseppe Garibaldi i masonski krugovi u Rimu, Londonu i Parizu.⁴⁰ Giuseppe Garibaldi bio je tada već star, boravio je na Capreri i ustanak, podignut u namjeri da bi se srušila

³⁵ PAZ, sv. 543, IX,3, 131/p.

³⁶ PAZ, sv. 586, IX,2, 2659/p.

³⁷ PAZ, sv. 549, IX,2, 246/p.

³⁸ PAZ, sv. 594, X,2, 185/p.

³⁹ Vj. Maštrović, Op. cit. str. 85-89.

⁴⁰ Ivan Pederin, I tentativi di Garibaldi di sollevare i Balcani contro l'impero Asburgico, La Cultura nel mondo, Roma, XLVII(1993) N. 4, str. 8-19. Vidi i Ljiljana Aleksić Pejšković, Politika Italije prema Srbiji do 1870. godine, Beograd, 1979.

Austro-Ugarska i Turska, bio je tako loše organiziran da ga je namjesnik podmaršal barun Stevan Jovanović lako ugušio. No poslije tog ustanka položaj Srba u Dalmaciji znatno se pogoršao, a to se odrazilo i u jezičnoj politici vlasti.

Italija se sada ujedinila i iz Italije više nisu stizali useljenici koji će zauzeti mjesta u državnom aparatu i u poduzetništvu pa gospodarski najdjelatnija poduzeća osamdesetih godina i kasnije vode Hrvati.⁴¹ To ima odraza i u jezičnoj politici vlasti pa je uloga hrvatskog jezika u javnom životu u Dalmaciji sve više rasla, i to osobito u školstvu, koje je do tada bilo stožer talijanske uljudbe u Dalmaciji. Talijanski gubi svoju ulogu činovničkog jezika u Dalmaciji, ali ga namjesnik Jovanović nastoji nadomjestiti njemačkim jezikom bez želje da germanizira, dakle da njemački jezik napravi uredovnim u Dalmaciji. Njemački ostaje ograničen na uporabu u upravi, ali ne u odnosima uprave sa širim slojevima naroda. Jovanović je tu slijedio preporuke podmaršala Becka pa je 1883. umirovio dvorskog savjetnika Josipa Antoniettija, narodnjaka, i imenovao dvorskog savjetnika Alfonsa Pavića von Pfauenthala, koji je bio naklonjen njemačkoj uljudbi. Doveo je u Dalmaciju niz činovnika Nijemaca, koji nisu znali hrvatskoga, što je izazvalo mnoge prosvjedne članke u tisku, koji ipak nisu izišli jer ih je državni odvjetnik zabranio.⁴² To se nije sviđalo ni Mihi Klaiću, koji je ustao protiv uporabe njemačkoga u Dalmaciji još 1875.⁴³ Međutim iza toga nije stajao filološki nacionalizam, nego nezadovoljstvo Hrvata koji su gledali njemačke grofove i barune kako zauzimlju najbolje plaćena mjesta u državnom aparatu u Dalmaciji. Hrvatsko rodoljublje u Dalmaciji bilo je gospodarski obrazloženo, tražilo se da se grade željezničke pruge prema Bosni i Zagrebu, da se zaštiti domaće vinogradarstvo od uvoza iz Italije. Bilo je to doba zatvorenih neomerkantilističkih nacionalnih privreda u koje se u Dalmaciji tražilo nacionalnu državu koja će biti hrvatska, voditi hrvatsku nacionalnu ekonomiju, a to je značilo i da uredovni jezik bude hrvatski. To držanje nastavljalo se do kraja stoljeća pa je 1898. list *Jedinstvo* kritizirao gorljivost nižih činovnika koji su nastojali što bolje naučiti njemački da bi napredovali u službi. Članak je zabranjen.⁴⁴ God. 1886. osnovana je u Zadru i jedna "početna" ženska škola na njemačkom jeziku, što je opet izazvalo prosvjede *Narodnog lista* i zabranu tog članka.⁴⁵

Austrijski odnos prema pitanjima jezika stvarao je u Dalmaciji i Istri političku zabunu jer vlast nikad nije popisivala pučanstvo po narodnosti, nego po vjeri i "razgovornome jeziku" (*Umgangssprache*). To je značilo da su se ljudi na popisima pučanstva iskazali kao osobe talijanskog jezika, što nipošto nije značilo da bi oni bili Talijani, već da znaju talijanski pa su oni time isticali aspiracije na neko

⁴¹ Tereza Ganza Aras, Prilog upoznavanju društva splitskog kraja u doba pohrvaćenja splitske općine, *Hrvatski narodni preporod u Splitu, Znanstveni skup 1982*, Split, 1984, str. 175-196.

⁴² PAZ, sv. 594, IX₂, 17, 679, 527/p.

⁴³ Trpimir Macan, *Miho Klaić*, Zagreb, 1980, str. 191.

⁴⁴ PAZ, sv. 634, IX₂, 2506/p.

⁴⁵ PAZ, sv. 606, IX₂, 2956/p.

namještenje ili unapređenje, ako su imali mjesto. No oni su lako i često, zavisno od političke situacije, mijenjali svoje iskaze. No te je popise prihvatila talijanska *Irredenta* kao svoj argument u dokazivanju da je u Dalmaciji i Istri bilo vrlo mnogo Talijana koji su odnarođeni, prognani itd.

Njemački jezik je u drugoj polovici XIX. st. dobio na značenju i postao regionalnim jezikom srednje i srednjoistočne Europe proširivši se čak i na područja u kojima je prvi strani jezik dotada stoljećima bio talijanski, kao što su Istra i Dalmacija. Za to širenje njemačkog jezika najviše je zaslužna baš Austrija, a ne Njemačka ni njemački filološki nacionalizam. Njemački jezik postao je jezikom kojim su se sporazumijevali brojni slavenski i drugi narodi srednjoistočne Europe. To je ipak imalo negativnih posljedica baš u Austriji. Obrazovani slojevi tih naroda znali su njemački, ali u Beču nitko pravo nije znao poljski, češki, slovački, mađarski, rumunjski, ukrajinski. Bečani su u to doba obično učili francuski kao prvi strani jezik, to isto važi i za novinstvo tih zemalja, koje se moralo orijentirati prema bečkim vladinim listovima i u svim tim zemljama čitali su se bečki listovi, ali se u Beču nisu čitali listovi tih zemalja, nego su se čitali francuski, engleski ili talijanski listovi, ako se čitalo strano novinstvo. Bilo je to doba nacionalnih država. Austro-Ugarska to je nekako trebala biti, ali nacionalnog jezika nije imala. Posljedak toga bilo je da su se višejezični narodi srednjoistočne Europe sve bolje osjećali u Austro-Ugarskoj ili bar da im je ona bila s njihovim političkim i upravnim mehanizmima razumljiva, dok je za Beč srednjoistočna i jugoistočna Europa sve više postajala područje nerazumljivosti. Zbog toga njemački nacionalisti u Austriji nalaze da se Nijemci ugnjetavaju u Austro-Ugarskoj, te da nisu ravnopravni s ostalim narodima.⁴⁶ Kod austrijskih pisaca, npr. kod Rilkea i drugih, to je izazvalo dojam osamljenosti i izgubljenosti kao karakteristični oblik austrijskog doživljaja svijeta potkraj Carevine.⁴⁷ To može donekle pojasniti zašto se i danas može sresti neka čežnja za Monarhijom u sjevernoj Italiji i drugim zemljama bivše Austro-Ugarske, ali ne i u samom Beču.

SAŽETAK

Ivan Pederin, Filozofski fakultet, Zadar

UDK 800.853(091):808.62, izvorni znanstveni članak,
primljen 20. travnja 1995, prihvaćen za tisak 18. svibnja 1995.

Austrian language policy in Croatia and language standardization efforts in Dalmatia

This paper deals with the role of German in the Austrian Empire which did not recognize and tolerate linguistic nationalism of the early 19th century. It also deals with the rise of the idea of a

⁴⁶ Ivan Pederin, Slika Štajerske u austrijskom zavičajnom romanu (*Heimatom*), *Slavistična revija*, 35(1987) 1, str. 55.

⁴⁷ Claudio Magris, *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*, Salzburg, 1966.

national standardized language, born out of the needs of a modern centralized bureaucracy. Finally the paper describes the endeavors of Austrian authorities in the Croatian province of Dalmatia to build up and develop the Croatian language to replace Italian used by the provincial administration. Also dealt with are Austrian efforts to introduce German as the language of communication among the non-German nations of the Empire in the late 19th century. The paper finally surveys the attempts of Austro-Hungarian authorities to further "Serbo-Croatian" as an instrument of Austrian political penetration in the Balkans.

IZ POVIJESTI HRVATSKOGA NAGLAŠAVANJA

Stjepan Vukušić

Kad je potkraj devetnaestog stoljeća hrvatski slavist Tomo Maretić pisao svoju gramatiku i stilistiku, imao je pred sobom već istražen i sređen Karadžićev jezik, uglavnom njegov materinski, tršićki govor, kojemu je Karadžić od početka namijenio rang književnoga jezika, uzimajući ga pritom i kao predstavnika sve novoštokavštine. Karadžić je u svom *Rječniku* iz 1818. posve izostavio zapadni ili mlađi ikavski dijalekt, a u izdanju iz 1852. unosi taj idiom, ali tako da se zapravo nameće misao kako je on obilježen samo ikavskim izgovorom staroga glasa jata, a da mu je prozodija istovjetna onoj u tršićkom govoru. Najgore je pritom što postoje i najizravnije Karadžićeve pogrješke. Ako se, naime, u *Rječniku* u kojem se sustavno navode i naglasci kaže izgòriti, rîm¹ (zap.), izlètiti, (zap.) lètîm, doživiti (zap.) vîm, otrpiti, (zap.) otrpîm, a stvarno je izgòrit(i) – izgorîm, izlètiti(i) – izletîm, doživiti(i) – doživîm, otrpiti(i) – otrpîm, onda je doista posrijedi izravna netočnost. Takva je netočnost nazočna u cijelom *Rječniku* kad su posrijedi zapadni likovi dotične vrste glagola. Neizravnih je netočnosti mnogo više, pa je i ono što je Karadžić od zapadnog dijalekta unio u *Rječnik* iz 1852. s prozodijskoga gledišta posve nepouzdana. Opskrbljen velikim rangom i sve većim ugledom, kojemu je najviše pridonio Karadžićev istomišljenik i suborac Đuro Daničić, Karadžićev jezik, potisnuvši ostalu, tad još slabo ili nikako poznatu štokavštinu na rang koji je u kompetenciji dijalektologije, postaje idiom bez premca, i takav se našao pred piscem *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I što bi se drugo tad moglo očekivati pri takvu ugledu jednog idioma i pri istodobnom nepoznavanju drugih, što bi se moglo očekivati, kad je uz to i sam pisac rečene gramatike Karadžićev sljedbenik, nego da on preuzme to što mu se nudi u ozračju silna ugleda i ostvarena reda. Maretić je tako postupio. Uza supstanciju i strukturu svih razina jezičnog opisa on uzimlje u cijelosti i Karadžić-Daničićevu akcentuaciju. Njegovim su putem krenuli i Ivan Broz i Franjo Iveković u svome *Rječniku*

¹ Karadžić ne bilježi razliku između dugosilaznoga naglaska i zanaglasne dužine, ali se ovdje ne radi o tome, nego o samome naglasku prezenta.